

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZARKA LÁSZLÓ**
A SOKNEMZETISÉGŰ BIRODALMAKTÓL
A MULTIETNIKUS NEMZETÁLLAMOKIG
- **GYARMATI ENIKŐ**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
AZ I. VILÁGHÁBORÚ CENTENÁRIUMÁNAK
ANGOLSZÁSZ TÖRTÉNETI IRODALMÁBAN
- **MILE BJELAJAC**
SZERBIA A NAGY HÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK
100. ÉVFORDULÓJA KAPCSÁN KIBONTAKOZÓ
TÖRTÉNÉSZPÁRBESZÉDBEN
- **ÁBRAHÁM BARNA**
A SZLOVÁKKÉRDÉS NEMZETKÖZI DIMENZIÓI
AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők

Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 2.

TARTALOM

A Nagy Háború regionális olvasatai (Szarka László)	165
<i>Tanulmányok</i>	
Szarka László: A soknemzetiségű birodalmaktól a multietnikus nemzetállamokig. Kelet-közép-európai nemzet- és államépítő nacionalizmusok az I. világháború éveiben	171
Gyarmati Enikő: Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháború centenáriumának angolszász történeti szakirodalmában	193
Mile Bjelajac: Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történészpárbeszédben	217
Ózer Ágnes: Szerbiában a helyzet változatlan. Az I. világháború szerbiai megítélése és a legújabb külföldi szakirodalom recepciója	241
Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés	257
Kürti László: Identitás és propaganda Manno Miltiades I. világháborús művészetében	289
Gabriela Dudeková: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. Hosszú távú változások a szlovák társadalomban	311
<i>Szemle</i>	
Kokugagu a Meidzsi-kori Japánban. A modern japán nemzettudat kialakulása (Farkas Ildikó)	333
A Balkán-háborúk képe a francia szakirodalomban (Demeter Gábor)	338
Az albán tűzfészek szerepe a világháború kirobbanásában (Demeter Gábor)	341

Jelen számunkat szerkesztette: Szarka László

Szerbia a Nagy Háború kitörésének 100. évfordulója kapcsán kibontakozó történeiszpárbeszédben

Az I. világháború kirobbanásának okairól, indítékairól és a felelősségről kibontakozó vitának megvannak a szakmai, ideológiai és politikai dimenziói. Más korszakos jelentőségű kérdésekhez hasonlóan ez is megosztotta és napjainkig is megosztja a történészeket. A viták fenntartják a politikai érdeklődést és provokálják a hagyományos társadalmi (történelmi) tudatot, érzékenyen érintik a nemzeti és kulturális identitások lényegét. A kérdés politikai szándékú felhasználása már az I. világháború ideje alatt megkezdődött, s a versailles-i (231. cikk) és saint-germaini (177. cikk) békeszerződésekben szereplő, a „háborús felelősségről” szóló specifikus cikkelekkel különleges dimenziót kapott.¹

Új interpretációk

Az okokról, a közvetlen indítékról, valamint arról, hogy egyes nagyhatalmak érdekeltek voltak abban, hogy *1914 júliusában ne szalasszák el a háború kirobbantásának lehetőségét*, az 1960-as évekkel kezdődő időszakban mégis kialakult egy szinte általánosan elfogadott konszenzus. A konszenzus annak ellenére is tartja magát, hogy napjainkban egyesek a fentiekkel ellentétes állításokkal előállva egy újfajta konszenzus elérésére törekcszenek.² Az 1980-as években kialakult egy főképpen politikai trend, amely az I. világháborúról kialakult kép megváltoztatására irányult, s célja az európai, elsősorban a francia–német viszonyok harmonizálása volt. Az új trendnek megfelelően a háborút általános balszerencseként ábrázolták, mely a franciáknak és a németeknek egyaránt szenvedést hozott. Tudatosan elferdítettek, és teszik ezt napjainkban is, hogy 1914-ben valójában ki is követett el agressziót, és mik voltak az agresszor háborús céljai. Következésképp azt is elfedik, hogy Franciaországnak és több más országnak mi lett volna a sorsa, ha a véres háborúban nem védik meg magukat és nem győzedelmeskednek. Az új felfogást François Mitterrand

¹ Bjelajac, 2013. 15–62. Ezzel a kérdéssel részletesebben is foglalkoztunk könyvünkben: Bjelajac, 2014.

² Fischer, 1961 (angolul: 1967; szerb kiadás: Fišer, 2014), 1965, 1969 (angolul: 1973); Geiss, 1966; Tuchman, 1962; Röhl, 1969, 1973, 1994; Dedijer, 1967; Berghahn, 1973.

és Helmut Kohl nyilvánosan támogatta, valamint utódaik is.³ François Mitterrand 1984. szeptember 22-én Kohl német kancellárnak azt mondta, hogy nincs különbség francia és német katona között, mivel azok közös célja az volt, hogy minél előbb hazatérhessenek.

Hasonló szándékot lehetett megfigyelni még Fritz Fischer írásainak megjelenése előtt a távoli 1935-ben, majd pedig 1951-ben is, mikor a „hidegháborús” helyzetben, a NATO konszolidálásának igénye miatt szándék volt arra, hogy valamiféle történelmi kompromisszumra jussanak a régi német tézisekkel. Nyugatnémet és francia történészek ebben az évben közös nyilatkozatot adtak ki, melyben a következő állítás szerepel: „a dokumentumok nem teszik lehetővé, hogy kijelenthessük, bármely kormány vagy nemzet tudatosan akarta az európai háború kirobbanását”.⁴ Fischer tíz évvel későbbi felfedezései, Hermann Kantorowicz egykori megállapításaihoz hasonlóan, nem kívánt bombaként robbantak. Napvilágot láttak a dokumentumok, s a történészek között rögtön megkezdődött a vita, mely napjainkig tart.

A Balkán, Szerbia és Oroszország szerepének interpretálása tekintetében az 1990-es években minden jel szerint más irányt vettek a dolgok. A témáról már sokan írtak. Egy mondatban összefoglalva: a váltást nem új és addig ismeretlen források feltárása váltotta ki, ahogyan azt néhány nemrégiben megjelent könyv előszavában, illetve az említett művekben szereplő állításokat támogató recenziókban állítják. Robert Kaplan *Balkáni szellemek* (1993) című könyvében,⁵ mely igen nagy hatással volt az Amerikában kialakult Balkán-képre, azt bizonygatja, hogy az I. világháború valódi gyökereit ebben a régióban kell keresni. Az I. világháború kitöréséről Szerbia és a Balkán tehet, a „balkáni gyűlölködés” pedig nézetei kialakulásakor jelentős hatással volt Hitlerre is, ergo, megvan, hogy hol gyökerezik mindkét világháború, ahogyan azt Bill Clinton egy névtelen beszédírója is megírta: „Mindkét világháború a Balkánon kezdődött.”⁶

A háború kitörésének 80. és 90. évfordulóján felbukkant több fiatal történész, akik Szerbia szerepét illetően új interpretációkkal álltak elő, s előkerült egy sor téma, melyek közvetlenül kapcsolódnak a háború okainak történelmi megállapításával kapcsolatos problémákhoz.⁷ Egyes vélemények szerint az 1990-es években az I. világháború feldolgozását illetően egy új érdek kezdett dominálni. Fischer írásai szemmel láthatóan lassanként feledésbe merültek, a történészek pedig a konfliktus kulturális gyökerei, a háborús tapasztalatok elemzése, a katonák és a polgári lakosság mentalitása stb. felé fordultak. Megkezdődött a döntéshozatal folyamatától, az államférfiaktól és a júliusi válságtól való távolodás folyamata.⁸

3 Ld. a *Revue Historique des Armées France–Allemagne* című tematikus számát, különösen Aslangul, 2009.

4 Duroselle, 2002. 27–28. Ebben a kísérletben francia részről a következők vettek részt: Pierre Renouvin, Jules Isaac és Georges Pagès. Renouvin 1951-ben is részt vesz. Ld. továbbá: Mitrović, 1985. 33–35. (Fischer, 1979 könyve szerb fordításának előszava [Fišer, 1985].)

5 Kaplan, 1993.

6 Đorđević, 2000. 118., 120.

7 Rauchensteiner, 1993; Cornwall, 1995; Evans–Pogge von Strandmann, 1988; Williamson, 1991; Langdon, 1991; Herwig, 1997; Mombauer, 2002.

8 Krumeich, 2014. 11–12.

100. évforduló – a viták újrakezdődése

A századik évfordulóhoz közeledve több olyan munka jelent meg, melyekben elsősorban Oroszország felelősségét hangsúlyozzák, azt állítva, hogy az lépéseivel egy esetleges helyi konfliktust európai méretű háborúvá változtatott. Oroszország hatással volt arra, hogy Szerbia elutasította az ultimátumot, hiszen támogatásáról biztosította, s ezt követte „az orosz mozgósítás bűne”.⁹ Azt állítják, hogy Oroszország egy olyan ország (Szerbia) mellett állt ki, mely nacionalista politikájával bomlasztotta az Osztrák–Magyar Monarchiát, és a Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett 1914. június 28-i merénylet mögött állt. Ezen vélemények közül több teljes mértékben megegyezik a berlini és bécsi politikai interpretációkkal, melyekkel 1914-ben saját lakosságuk előtt indokolták a háborúba lépés szükségességét.

Bizonyos új értékelések a két világháború közötti történészek és propagandisták, például Hans Übersberger, Ludwig Bittner vagy Alfred von Wegerer és a *Kriegsschuldfrage* (a későbbi *Berliner Monatshefte*) lap más munkatársainak állításával egyeznek meg. Fenntartások nélkül használják az 1920-as évekbeli amerikai revizionista történészek, így Sidney Bradshaw Fay, Harry Elmer Barnes, Charles C. Tansill vagy a felfedezéseit 1942–1943-ban publikáló olasz Luigi Albertini munkáit. Nem arról van szó, hogy ezen munkák teljes egészében hibásak lennének, ám a legjobb szándékú szerzők esetében is jelentős hátráltató tényező volt, hogy kevés forrásra támaszkodhattak. Gyakran használták az 1914-ből származó diplomáciai anyagot tartalmazó állami gyűjteményeket vagy a nem ellenőrzött narratív forrásokat. Nem állt módjukban a kortársak memoárjainak tanulmányozása, és nem értesültek a németországi és ausztriai források eltitkolására irányuló akciókról sem.¹⁰ Ezzel kapcsolatban meg kell említeni a két háború közötti német törekvéseket. Miként a *Schuldreferat* vezetője, Alfred von Wegerer kifejtette: a német nézőpontot kell megismertetni, és ehhez meg kell nyerni az amerikai tudósokat, hangsúlyozva, hogy a háború elsősorban Elzász és Lotaringia, valamint a tengerszorosok kérdése miatt tört ki, s el kell vetni az Ausztriának adott állítólagos „biankó csekkről” szóló alapvetően hibás nézetet, illetve nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani Edward Grey közvetítési kísérletének, ragaszkodni kell ahhoz, hogy a háború hátterében a sarajevói merénylet állt (Szerbia és Oroszország bűnösségéhez – M. B.), és össze kell kötni az orosz mozgósítást a háború kitörésével.¹¹

A két világháború közötti időszak német és osztrák tézisei felé való fordulásnak és a későbbi eredmények figyelmen kívül hagyásának tendenciájára 2014-ben, az I. világháború kitörésének okairól szóló vitára reagáló kritikai írásaiban

9 McMeekin, 2011. 2013.

10 Bjelajac, 2014. 143–146.

11 Wittgens, 1996. 129., 137. „Wegerer was especially concerned to stress the true significance of the remoter antecedents of the war, and to make it clear that the main causes of the conflict were the questions of Alsace-Lorraine and Straits. Considering the July Crisis, Wegerer claimed to have removed basic errors in such matters as the alleged ‘blank cheque’ to Austria, the significance of Sir Edward Grey’s mediation attempts, the background to the Sarajevo assassination, and the connection between Russian mobilisation and the declaration of war.”

Annika Mombauer történész is felhívta a figyelmet.¹² Szembetűnő, hogy egyes történészek Szerbia felelősségét bizonygatva teljes bizalommal hivatkoznak Friedrich Würthle osztrák történész munkájára, illetve Joachim Remak amerikai történész ellenőrizhetetlen feltételezéseire.¹³

A Balkán és Szerbia szerepének a legnagyobb jelentőséget Christopher Clark történész tulajdonítja. Ezt könyvének minden recenzense megjegyzi, a dicsérek és a kritikusabbak egyaránt. Sean McMeekin történész azt írja, hogy a könyv megújítja az elméletet, miszerint a Balkánnak elsőrendű szerepe volt a konfliktus kitörésében, „pedig a közelmúltig még számos történész hitte úgy, hogy a kérdés megoldottnak tekinthető, és konszenzus van arról, hogy Németország a felemelkedő Oroszországtól való félelme miatt akarta a háború kirobbanását”. McMeekin szerint steril „németcentrikus ortodoxiáról” van szó. Elismeri Clark érdemeit a szarajevói szerb összeesküvés feltárásában, melyet „az orosz ellennarratíva hatása alatt álló szerzőkkel” ellentétben alapvetően korrekt módon végzett el. McMeekin szerint Clark rámutat arra, hogy „az állítólagosan »drákói« osztrák–magyar ultimátum sokkal enyhébb volt, mint az, amit a NATO 1999-ben, a koszovói háború idején küldött Belgrádnak”, ám „a szerb válasz a legkevésbé sem volt békülékeny, hanem »nagyon celofánpapírba csomagolt elutasítás« volt, amit úgy fogalmaztak meg, hogy annak kedvező fogadtatása legyen Franciaországban és Nagy-Britanniában (míg Oroszország már biztosította támogatásáról)”.¹⁴

Christopher Clark nyilvános szereplései során azzal védekeznek, hogy könyvének fókuszában nem Szerbia áll, s alaptézise szerint minden fél egyenlő mértékben volt felelős, a valóság azonban mást mutat. Nigel Jones történész megállapítása szerint Clark nem akar tudomást venni arról, hogy két alkalommal is bizonyították, a németek határozottan támogatták, hogy a merényletet a háború kirobbantására használják ki. A nyilvánosság erről a Bajor Állami Levéltár iratanyagának megjelentetésével szerzett tudomást, ami főleg Kurt Eisnernek volt köszönhető, akit a nacionalisták ezért meggyilkoltak. Emellett rendelkezésre áll az is, amit Fritz Fischer és köre megjelentetett. Jones kissé ironikusan teszi hozzá: „Ne legyünk igazságtalanok, Clark mindezt nem tagadja, csupán majdnem 700 oldalon keresztül kerüli a német háborús felelősséggel kapcsolatos provokatív kérdéseket. Mikor pedig a befejezésben végül kényszeredetten megemlíti Jonest és Geisst, elhessegeti őket, akár a bosszantó legyeket.” Végül pedig mások szemére veti, hogy a háború kirobbanásáért egyetlen országot tesznek felelőssé! Nigel Jones ellenérvvel vág vissza Clarknak – vajon nem egyetlen ország felelős a II. világháborúért? –, majd ironikusan folytatja: „Egyenlő felelősség? Nem éppen. Clark narratívájának középpontjában nem az erős Németország, hanem a kis, tengeri kijárat nélküli balkáni ország áll, mely nemrégiben szabadult fel az Oszmán Birodalom hatalma alól (...) az 1990-es évek jugoszláv háborúi miatt ismét konvencionálisan démonizált (...) kis Szerbia.” Nigel megkérdőjelezi továbbá, hogy Clark hatást ér el azzal, hogy – az 1903-as fordulatra hivatkozva – azt

12 Mombauer, 2014. Hivatkozik Sean McMeekin említett munkáira, valamint a következőkre: Clark, 2012; MacMillan, 2013; Schmidt, 2007.

13 Würthle, 1974; Remak, 1971.

14 Bjelajac, 2014. 202–203. A következő írás alapján: McMeekin, 2012.

szuggerálja, miszerint „egy félig barbár gengszterállamról van szó, ahol a tisztikar (négy tiszt! – M. B.) civilizációs szintjét, Európa rémületére, a népszerűtlen uralkodó, Sándor király és Draga királyné felnégyelésével mutatta meg, mely kegyetlenség a francia forradalmárokat is megszégyenítene”.¹⁵

Egyes „új” interpretációk fenntartásához szükség volt számos, az évek során feltárt forrás félretolására és a kritikák elhallgatására, melyeket bizonyos, a háború idejéből és a két világháború közötti korszakból származó cikkekkel és a kortársak vagy résztvevők könyveivel szemben a maguk idejében joggal megfogalmaztak. Egyes állítások alátámasztása érdekében nem tették lehetővé, hogy az olvasók megismerjék a források teljességét, az állami dokumentumokat, amelyek pedig teljesen egyértelműek és cáfolják az említett konstrukciókat. Azokat, amelyek például bizonyítanak, hogy Szerbia egészen 1914. július 25. kora délutánjáig (a válasz határideje aznap 18 órakor járt le) kész volt az osztrák–magyar ultimátum feltétel nélküli elfogadására, hogy az utolsó pillanatban nem volt ezzel szembeni orosz felbujtás. A dokumentumokat, melyek a koncepciónak az ellenkezőjét bizonyítják, egyszerűen módosították.¹⁶

15 Bjelajac, 2014. 206–207.

16 Clark, 2012. 461–462. Clark ezen elméletének alátámasztására kihagyja a következő mondatrészt a Pašić által július 25-én a szerb külföldi követségeknek küldött táviratból: „a lehető legnagyobb mértékben”, s kihagy egy teljes mondatot is: „A szerb kormány reményei szerint az osztrák–magyar kormánynak, hacsak nem akar mindenáron háborút, a szerb választ teljes mértékben kielégítő válaszként kell elfogadnia.” (A távirat teljes szövege: *DSPKS*, VII/2. 654–655. 537. dok.) Clark az alábbi megfogalmazással él: „Pašić július 25-én táviratot állított össze a szerb képviselőknek, miszerint a válasz »minden pontja békülékeny lesz« és »teljes mértékben ki fogja elégíteni« Bécsset.” („Pasic composed his telegram 25 July to the Serbian missions declaring that Belgrade intended to send a reply that would be ‘conciliatory on all points’ and offer Vienna ‘full satisfaction’.”) Clark ehhez hasonlóan elhallgatja Crackanhorpe belgrádi brit ügyvivő július 25-i (12.30) Grey miniszternek küldött táviratának lényegét, és saját kombinációt hoz létre. A szerbek állítólagosan nemcsak hogy mindent elfogadtak, de készek voltak az 5. és 6. pontok figyelembevételére is, melyekben a nyomozásra vegyes bizottságokat követeltek, a feltételük a nemzetközi jog tiszteletben tartása lett volna. Clark azt írja, hogy a Pašić táviratáról kidolgozott interpretációját a brit távirat is megerősíti. („...dispatched just after midday on 25 July, confirms that at this point the Serbs were even willing to accept the notorius points 5 and 6 calling for a mixed commission of enquiry, provided that the appointment of such commission can be proved to be in accordance with international usage.”) Ismét inszinuációval él, és bizonyos részeket kiragad a kontextusból. Clark nem közli a brit távirat fontos részét, amely arról szól, hogy a válasz békés hangnemű lesz és az osztrák–magyar követeléseknek *olyan mértékben, amennyire az lehetséges*, eleget fognak tenni... („...will be drawn up in the most conciliatory terms and will meet Austrian demands as large measure as it possible... Servian Government declare themselves ready to agree to mixed commission of enquiry, provided that appointment of such commission can be proved to be in accordance with international usage. ... Opinion of Servian Government is that, unless Austrian Government desire war at any cost, they will accept full satisfaction offered in Servian reply.”) Ha megvizsgáljuk a 18 órakor leadott szerb választ, láthatjuk, hogy összhangban volt az előzővel, „váratlan” változtatásra nem került sor.

Szerb nemzeti mozgalmak, szervezetek és Belgrád

Aki figyelmesen követi az I. világháború okairól folyó történészvitát, és maga is foglalkozik Szerbia és Jugoszlávia történetével, annak bizonyosan feltűnik, hogy visszatértek olyan állítások és interpretációk Szerbia és a Balkán 20. század eleji szerepéről, melyek a megjelölt forrásokkal és az 1990-es évek előtt kiadott, elismert monográfiákkal sincsenek összhangban.¹⁷ A szerb kiadók is hozzájárultak a kritikai vitához, a témában író számos hazai és külföldi szerző (Fritz Fischer, Max Hastings, Christopher Clark, Annika Mombauer, Sam Shepard és mások) műveit szerb nyelven is kiadták.

Az I. világháború okairól szóló korábbi magyarázatokat, melyek szerint a konfliktust a nagyhatalmak geopolitikai és gazdasági érdekellentétei váltották ki, egyes történészek, ahogyan azt már említettük, elvetik, az elsőrendű oknak az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia érdekellentéteit tartva a Balkánra irányítják a figyelmet. Ezen viszonyokkal kapcsolatban a nemzetközi historiográfiában eddig is voltak pontatlanságok. Ennek oka részben a szerb (jugoszláv) történetírás elégtelen ismerete, részben pedig, hogy nem jutottak hozzá a levéltári forrásokhoz. A „nagy történelmet” gyakran a nagyhatalmak szempontjából írják, ahol nincs helyük a kis nemzeteknek és a „mellékes” témáknak.

Napjainkban, az I. világháború okairól szóló eddigi tudományos nézetek revíziójára tett kísérletek idején, Szerbia szerepe és történelme a témával foglalkozó színter minden szerzőnél megkerülhetetlenné vált. Érdemes kiemelni bizonyos kérdéseket, melyek körül a legtöbb ellentmondás kialakult. Szerbiának azt róják fel, hogy területén titkos nacionalista szervezetek alakultak, s innen zajlott a konspiráció „exportja”. Azaz, ha nincs Belgrád, nincs jugoszláv vagy szerb mozgalom a Monarchiában. Tehát nem a szerbek és a délszlávok fordultak segítségért Belgrádhoz, s tekintettek arra megmentőjüként, hanem Szerbia tett meg mindent expanzionista programja megvalósításáért. Mindemellett gyakran szándékosan hallgatják el a tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának teljes ideje alatt problémás viszonyban volt majdnem minden nemzetével, s területén irredenta célokat megfogalmazó mozgalmak és titkos szervezetek alakultak. Az okkupált Bosznia-Hercegovina kapcsán jelen van a Monarchia civilizátori szerepéről szóló apológia.¹⁸ A szarajevói merényletről szóló egyes írásokban tapasztalható a tendencia, mely szerint arra egy nemkívánt esemény okaként (Clark, McMeekin), nem pedig annak ürügyeként vagy eszközeként tekintenek. Egyesek szerint a Monarchiának megvolt minden „morális

17 Čorović, 1936; Đorđević, 1962; Dedijer, 1966 (angolul 1967, franciául 1969); Mitrović, 1981, 1984 (angol kiadás: 2007); Mitrović, 1985. 9–53. (bevezető tanulmány Fischer könyvének szerb kiadásához); Ekmečić, 1973, 1987, 1989; Popović, 1977 (kibővítvve Popović, 2007); Stanković, 1984, 1985; valamint az 1980 óta megjelenő többkötetes külpolitikai forráskiadvány: *DSPKS*.

18 Az apológiában a legmesszebb Clark ment. Szerinte a Monarchia célja, hogy 1914-re Bosznia-Hercegovina olyan fejlettségi szintet érjen el, ami hasonló lesz, mint a kettős monarchia többi területén. Ld.: Clark, 2012. 73–75. „In short, the Habsburg administration treated the new provinces as showcase whose purpose was to ‘demonstrate the humanity and efficiency of Habsburg rule’; by 1914, Bosnia and Herzegovina had been developed to a level comparable with the rest of the double monarchy.” Erre rögtön kritikusan reagált Maria Todorova. Todorova, 2013.

joga” ahhoz, hogy reagáljon az agresszív szerb nacionalizmusra, a területén végrehajtott terrorcselekmények megtorlására. A szerb kormányt a merényletért felelőssé tevő vélemények széles síkon mozognak: van, aki szerint az összeesküvés kapcsán „megbocsáthatatlan nemtörődömsége” miatt felelős (Gerd Krumeich), mások szerint tudomása volt a merényletről, és a megakadályozásáért semmit sem tett (Friedrich Würthle, Sean McMeekin, Christopher Clark, Margaret MacMillan),¹⁹ sőt van, aki egyenesen azzal a váddal áll elő, Szerbia állt a merénylet hátterében. Természetesen vannak olyan interpretációk is, melyek a szerb kormányt nem hozzák összefüggésbe a merénylettel (Jean-Jacques Becker, Jean-Baptiste Duroselle, Nail Ferguson). Ha Szerbia hivatalos álláspontjáról van szó, meglepő, hogy mennyire mellőznek mindent, amit Szerbiának a Monarchiával való rövid és hosszú távú viszony javítására vonatkozó erőfeszítéseiről tudunk. Szerbiának a kimerítő háborúskodást követően békére, és az élet és az állam konszolidációjára volt szüksége az új területeken. Tény az is, hogy tartottak attól, hogy Ausztria–Magyarország egy nemkívánt incidenst a Szerbiával való leszámolás ürügyeként használhat fel.

Nem ritka eset, hogy az Ifjú Bosznia szervezetet úgy állítják be, mint amelyet a másik titkos szervezet, a Fekete Kéz (Egyesülés vagy Halál) hozott létre, és állítják, hogy az toborozta az összeesküvőket is. A legdrasztikusabb példát az az állítás jelenti, ami szerint a „terroristákat” (a merénylőket) maga Nikola Pašić képezte ki (Kati Marton). Az új irányzatok legkiemelkedőbb szerzőinek (Clark, McMeekin) interpretációi szerint a merényletet minden kétséget kizáróan a Szerb Vezérkar Hírszerzőszolgálatának vezetője, Dragutin Dimitrijević Apis szervezte meg. Ám mivel minden titokban zajlott, írja Clark, Apis, a merénylet mögött álló kulcsfigura a dokumentumokat elégette, a titkos szervezeteknek a kormánnyal és a hivatalos körökkel meglévő kapcsolatai pedig ugyancsak titkosak voltak, s azok után nem maradt írásos nyom.²⁰

Az eddigi legfantáziadúsabb interpretáció McMeekiné. Ő (tévesen) azt írja, „ismert tény”, hogy az Ifjú Bosznia hat összeesküvője, illetve Princip nem önállóan tevékenykedtek, hanem a Fekete Kéz befolyása alatt álltak. A bizonyítékok: „Azt, hogy Apis tudott az összeesküvésről és támogatta azt, maga az emigráns szerb kormány által lefolytatott bírósági eljárás eredményei is megerősítik, hiszen Apist 1917-ben Szalonikiben bíróság elé állították, s miután a büntetést beismerte, kivégezték.” A történész azt az alaptalan véleményt sugallja, azzal, hogy minden felelősséget Apisra hárítottak, elterelték a figyelmet a kellemetlen tényről, miszerint más szerb vezetők is részt vettek a merénylet kitervelésében, illetve legalábbis semmit sem tettek a megakadályozására, valamint hogy Apis csak áldozati bárány volt. Miután

19 Hans Übersbergernek a két világháború közötti *Kriegsschuldfrage* (1931) német lap hasábjain megjelent állításához hasonlóan, miszerint „a sarajevói merényletet Belgrádban készítették elő, a szerb kormány tudtával és részvételével, mely annak megakadályozásáért semmit sem tett”. Erre még akkor válaszolt Velizar Janković miniszter: „A háborús felelősség kérdése. Egy tendenciózus kampány.” *Politika* 1931. július 9., 1–2.

20 Clark, 2012. XXIII. „The Serbian organizations linked with assassination at Sarajevo were extremely secretive and left virtually no paper trail. (...) Dimitrijević (...) a key figure in the plot to assassinate (...) Ferdinand at Sarajevo, regularly burned his papers.” (Sic!) Miért találtak akkor náluk oly sok mindent a letartóztatáskor? (M. B. megjegyzése.)

az összeesküvés részletei Belgrádban az 1920-as években kezdtek világossá válni, néhány jól értesült kételkedett Apis – s így a félhivatalos Szerbia – bűnösségében. Napjainkban nincs olyan komoly történész, aki abban kételkedne.²¹ Ez az interpretáció önkényes. Apis a bíróságnak küldött levelében azt írta, hogy Rade Malobabić (a titkosszolgálat ügynöke) közreműködésével szervezte meg a merényletet. A szerb vezetés azt gyanította Malobabićról, hogy osztrák kém, ezért halálbüntetés fenyegette. Apis meg akarta menteni Malobabićot és Muhamed Mehmedbašićot. Ez az ügy nem került elő a bíróságon, és Apis ezért nem is ítélték el. Amiért elítélték, az a régens elleni merénylet és államcsíny kísérlete volt. Szintén önkényes az értékelés, miszerint komoly történészek nem kételkednek Szerbia felelősségében. Jean-Jaques Becker például komolytalan történész lenne?

E helyütt kell emlékeztetnünk arra, hogy az osztrák–magyar hatóságok az 1914-es sarajevói nyomozás és az ultimátum előkészítése során is bizonyítékot kerestek arra, hogy a merénylet előkészítésében részt vett a Narodna odbrana (Nemzeti Védelem) szervezet. Az 1908-ban, az annexió válság idején alapított nyilvános szervezet 1909-től a szerb kormány döntése értelmében kulturális munkával is foglalkozott. Székhelye Belgrádban volt. Az osztrák–magyar diplomaták jól tudták, hogy a Fekete Kéznek konfliktusa van a kormánnyal, és nehéz lenne összeköttetést feltételezni a kormány és a Fekete Kéz egykori összeesküvők közül verbuválódott tagjai között (Milan Ciganović, Vojislav Tankosić). Erről a szervezetről már a kezdetektől, 1911-től tájékoztatták Bécsset. Ezt a történetírást már régen megállapította.²²

A sarajevói per, majd a Banja Luka-ihoz (1916) hasonló többi politikai per során mindvégig hangsúlyozták a Narodna odbrana szerepét, ennek célja továbbra is a Szerbiának küldött ultimátumban szereplő bizonyítékok megerősítése volt. Vladimir Ćorović történész a következőket írja: „Azáltal, hogy az egész szerb ideológiát a Narodna odbrana befolyásából vezették le, illetve azzal az elmélettel, hogy minden mozgalmat az irányított volna, a vádirat és a bíróság is komikus helyzetbe került, ott kerestek kapcsolatokat, ahol azok bizonyítása kronológiailag sem volt le-

21 „The basic outlines of the Sarajevo conspiracy are well known today. (...) Princip did not act alone. The assassin and his six accomplices (...) belonged to Young Bosnia, an offshoot of the Black Hand. (...) That Apis knew off and supported the plot was established in a legal sense by Serbia's own government-in-exile, which put Dimitrijević on trial at Salonica in 1917 and executed him after he openly confessed to the crime. (...) In part, the scapegoating of the intelligence chief may have been designed to deflect unwelcome attention away from other Serbian leaders' complicity in planning (or at least not doing anything to prevent) the Sarajevo outrage. Since details tracing threads of the conspiracy to Belgrade began emerging in the 1920s, few informed observers have doubted Apis's – and thus semi-official Serbian – culpability in the crime. No serious historians do today.” McMeekin, 2011. 42. Bizonyítandó, hogy Pašić tudott az összeesküvésről, McMeekin Sidney B. Fay amerikai történész és Luigi Albertini háború előtti írásaira hivatkozott. McMeekin, 2013. 408. Vö. Fay, 1928; Albertini, 1942–1943.

22 Barbara Jelavich megjegyzi, hogy szándékosan kerülték a Fekete Kéz említését: „The specific issue to be addressed here is why the Habsburg authorities failed to implicate one organisation (...) Black Hand.” (Jelavich, 1991. 133.) Magától adódott a válasz: tudták, hogy konfliktusa van a szerb kormánnyal: „Narodna Odbrana was particularly attacked, because some of the activities of that organization were known. In fact, the weakness of the Habsburg explanations of why they needed to adopt a strong policy toward Serbia lay in this lack of specifics. Their officials could not provide concrete evidence either of an officially sponsored Serbian conspiracy, or even that in spring 1914 the Serbian government had encouraged terrorist activities.” (Uo. 141.)

hetséges. Amint az közismert, a Narodna odbrana az annexióra adott válaszként jött létre, 1909 során szerveződött meg; a Prosvjeta kulturális-művelődési szervezet pedig 1902-ben alapították. A vádiratban mégis azt állítják, hogy Bosznia-Hercegovinában a szerb egyesületek létrehozása és működése a Narodna odbrana elképzelései szerint zajlott, s központjuk is a Narodna odbrana mintájára alakult, s ez volt a szarajevói Prosvjeta »kulturális« (idézőjel az eredetiben – M. B.) szervezet.” (A vádirat 31. oldala.) E felfogást követve a vádiratban hangsúlyozzák, hogy a szervezet „a »szerb« nyelv, a »szerb« vallás és a »szerb« zászló hivatalos elismerését célzó törekvéseire nem lehet úgy tekinteni, mintha azok kizárólag csak a szerb különállás és nemzetiség megőrzésére irányulnának – amit egyébként egyik fél részéről sem kérdőjeleztek meg (Sic! – M. B.) –, hanem az aprólékosan kidolgozott nagyszerb propaganda egyik legfőbb eszközét jelentik. (Vádirat 31. oldal.) Ezt a megfogalmazást az ítélet is átvette (71. oldal). Az ügyet szándékosan hamisan állították be. Boszniában mi sosem a »szerb« megnevezésért küzdöttünk (a nyelvet hivatalosan »boszniaiak« nevezték), hanem a »szerb-horvát« név bevezetéséért a nyelv képtelen, tartományról való elnevezésével szemben. Ehhez hasonlóan nem a »szerb«, hanem a »szerb-pravoszláv« vallás megnevezésért harcoltunk a »görögkeletivel« szemben; ezen a kérdésen pedig a szerb egyházi-oktatási autonómia bevezetésével 1905-ben már túl voltunk, tehát ez is a Narodna odbrana törekvése volt. (...) Vagyis a bíróság tehát arra törekedett, hogy felerősítse, miként üldözte a Narodna odbranát, illetve hogy annak működését minél sokoldalúbbnak állítsa be.”²³

A vádirat tárgya inkriminálás volt – „a nemzeti tudat erősítése”. Felsorolták a tényeket, miszerint „könyveket hoztak be”, melyekben Lázárról, Dusánról, Koszovóról, a bevándorlásról szóló történetek voltak. Az ügyészség arra kívánt rámutatni, hogy ezekben a könyvekben az egykor Dusán birodalmához tartozó azon szerb lakta területeket tárgyalták, melyeket nem szabadítottak fel. „Ezzel terjesztették a szerb lakosság körében a gondolatot, miszerint ők is az egységes szerb nemzet tagjai, és minden szerbet olyan [nemzetiségűnek] kell tekinteni, mint a Szerb Királyságban élők.” Így definiálták a Narodna odbrana által terjesztett ideológiát.²⁴

Ćorović észrevételeit kiegészíthetjük azzal, hogy a szerbeknek 1907-ig nem volt szervezett politikai pártjuk, volt azonban 396 kulturális, sport- és nemzeti-szakmai egyesületük. 1905-ig alapvetően minden egyesületnek vallási jellege volt. Az említett Prosvjetának (1902) csak a városi településeken voltak szervezetei, a falvakban az öntudatot a papok és tanítók terjesztették. Az egyesületek keresztelő ünnepeket tartottak, azok során olyan dalokat énekeltek, mint amilyen az „Újra miénk lesz Prizren” kezdetű. A „Koszovói csata” című darabot Mosztárban 1879 és 1910 között 220 alkalommal játszották. Ugyanebben a városban szervezte meg Gusle nevű énekkarát Aleksa Šantić költő. A szerb Sokol szervezetnek Szarajevóban zsupája volt, 1600 taggal. Napjainkban, mikor egyesek azt akarják bizonyítani, hogy a fordulatot a Monarchiához fűződő kapcsolatokban az 1903-as véres dinasztiaaváltás hozta el, emlékeztetnünk kell arra, hogy I. (Obrenović) Sándor király nemcsak támogatta a szerbek és

23 Ćorović, 1936. 195–196.

24 Uo. 195.

a muszlimok együttműködését (a török kormány beleegyezésével 1902-ben Slavonski Brodban szerződést kötöttek), de például Dušan Jeftanovićnak kulturális munkára 92 ezer frankot adott (1901–1903). A király indoklása szerint segíteni kell, ennek elmulasztása azt jelentené, hogy „Szerbia lemond a nemzeti eszményekről”.²⁵ A kulturális munka támogatásának politikáját 1903 őszétől Pašić is követte. 1905 januárjában az osztrák–magyar küldöttség minderről értesült.²⁶

Az ultimátum

Egyes művekben különösen az úgynevezett orosz támogatáshoz ragaszkodnak, aminek hatására Szerbia nem volt hajlandó eleget tenni a július 23-i mérsékelt ultimátumnak. Ezen állítások szemmel láthatóan nem térnek el a *Berliner Monatshefte* című lapban 1936-ban megjelentektől, az abban kifejtett elmélet értelmében a Pétervárról július 25-én érkező utasítások voltak sorsdöntőek, különösen pedig az értesítés, ami szerint Oroszország fegyveres segítséget nyújt Szerbiának. A cikkben azt állítják, hogy ez hatással volt a szerb kormány aznap 15 órai döntésére, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia követeléseit nem fogadják el maradéktalanul. Ugyanezen ülésen állítólagosan megszerkesztették a mozgósításról szóló parancsot is.²⁷ Ezen állításokat újabban Mark Cornwall történész kérdőjelezte meg, s azok gyökereit Luigi Albertini írásában vélte meglelni.²⁸ A Miroslav Spalajković pétervári szerb követ által küldött táviratok, valamint a Vaszilij Strandman orosz ügyvivő által 1914. július 25-ig kapott korabeli táviratok és utasítások gondos újraolvasása alapján a szerb kormány nem vehette biztosra, hogy egy esetleges agresszió esetén Oroszország mozgósítással és feltétel nélküli támogatással fog reagálni. Az orosz cár Sándor régens július 24-i felhívására küldött válaszát tartalmazó levél csak július 28-án, a hadüzenet után érkezett meg Szerbiába. Péterváron úgy értesültek, hogy a hadsereg nem rendelkezik a védelemhez szükséges forrásokkal, ezért Szerbiának azt tanácsolták, hogy ne mutasson ellenállást, hadseregével vonuljon vissza és védelemért forduljon felhívással a nagyhatalmakhoz. A szerb ügy ily módon igazságos ügy lesz a világ előtt.

Fontos felhívni a figyelmet Spalajković Belgrádnak küldött táviratának egy részletére, melyben azt közli, hogy milyen tanácsot kapott Szazonov orosz minisztertől: „Az orosz külügyminiszter tehát feltételesen a következő tanácsot adta nekünk: amennyiben nem tudjátok magatokat megvédeni, úgy ahhoz hasonlóan járjatok el, ahogyan tavaly a bolgárok. Ez kiváltaná az összes nép felháborodását A[usztria]–Magyarországgal szemben. Ő ennek értelmében minderről táviratozott a belgrádi ügyvivőnek. Elmondtam neki, hogy tanácsa akkor lenne praktikus, ha

25 *Istorija Srpskog naroda*, VI/1. 1983. 624. Bosznia-Hercegovinában 99 közművelődési egyesület, 72 testvéregyesület (könyvtárakkal és klubokkal), 64 Sokol társaság, 27 énekkar és a Szerb Nőegyesület 25 alszervezete működött, s mindez 1907 előtt.

26 Uo.

27 A *Berliner Monatshefte* írásai közül ld. különösen Czegka, 1936. 3–22.; Kiszling, 1936. 189–224.; illetve ezen tanulmányról írt kritikát: M. J., 1936. 140–141.

28 Cornwall, 1995. 73., 77.

biztosak lennénk abban, hogy Ausztria–Magyarország csak a határ menti területekre fog benyomulni, azt azonban nem engedhetjük, hogy országunk teljes területét feldúlják. Az ország valamely belső területén kellene megszerveznünk az ellenállást és felvenni a harcot. (...) *A miniszternek elmondtam: a háború elkerülésének egyetlen módja, hogy Oroszország Ausztria–Magyarország és Németország előtt világossá teszi, kénytelen lesz általános mozgósítást elrendelni, amennyiben a szerb–osztrák konfliktus rendezését nem adják át a nagyhatalmaknak, miként az 1909-ben is történt, mert a szerb kormány akkori nyilatkozata a nagyhatalmak műve, melyeknek a kizárólagos joga eldönteni, vajon Szerbia teljesítette-e az ezen nyilatkozatban szereplő kötelezettségeit, vagy sem. Ezt ma este eldöntik, és erről közleményt fognak kiadni.*²⁹

Amikor napjainkban is ragaszkodnak ahhoz, hogy az osztrák–magyar ultimátum mérsékelt volt, és „sokkal enyhébb az 1999-es rambouillet-i ultimátumnál”, legalább két tényt hagynak figyelmen kívül. Először is, az ultimátumot szándékosan úgy állították össze, hogy azt aligha fogadhatta el olyan ország, mely a korszakban szuverénnek tartotta magát. A másik tény, hogy Wladimir Giesl osztrák–magyar követ már július 7-én, a szerb válasza való tekintet nélkül, utasítást kapott a diplomáciai kapcsolatok megszakítására, ami a háború kitörésével járt.³⁰ A német magasrangú küldötteknek, Gottlieb von Jagownak és Arthur Zimmermann-nak július 22-én este betekintésük volt az ultimátum teljes tartalmába, ám ahhoz egyetlen megjegyzést sem fűztek. Az „elfogadhatatlan” ultimátum jellegéről a korábbi információk mellett említjük meg, hogy arról beszélve Alexander von Hoyos bécsi német nagykövet július 18-án este kifejezetten hangsúlyozta, hogy „az [ultimátum] feltételei olyanok, hogy egyetlen magára valamit adó állam, mely fenn akar maradni, azokat semmiképpen sem fogadhatja el”.³¹ Edward Grey brit külügyminiszter július 24-én Londonban, a német nagykövetnek hasonlóképpen értékelte azt: „Az állam, mely ilyesféle követeléseket elfogad, aligha sorolható a független országok közé.”³² Ennek ellenére a szerb válasz több mint udvarias volt.

A baráti vagy semleges országok fővárosaiban megfogalmazott értékelések figyelmen kívül hagyásával említünk meg két forrást. Németország belgrádi ügyvivője Berlinnek jelentette, hogy a diplomaták közössége miként látta a szerb választ: „Miután aprólékosan, nyugodt körülmények között kielemeztük a szerb választ, a nálam összegyűlt kollégák körében általános volt a meggyőződés, hogy Giesl báró túl hamar utazott el. Mindannyian úgy láttuk, hogy Szerbia meglehetősen messzemenően teljesítette a követeléseket, és ehhez képest osztrák–magyar kollégánk túl rövid határidőn belül elemezte ki a számára kézbesített választ. Mind-

29 DSPKS, VII/2. 648–649. (527. dok.) Ez a két részletben küldött távirat volt az egyetlen és az utolsó pétervári távirat, mely július 25-e, az ultimátum előtt érkezett. A távirat első része hajnalban, 4.17 órakor, a második 10 órakor érkezett meg.

30 Hastings, 2013. 45. „However the Serbs react to the ultimatum (then been drafted), you must break off relations and it must come to war.” Ugyanez szerepel: Röhl, 1995. 51. (Rauchensteiner, 1993. 75. alapján.) Ez a tény az ultimátumot egyébként a rambouillet-i ultimátumnál enyhébbnek tartó Christopher Clarknál is szerepel: Clark, 2012. 57., 467.; M. Bjelajac, 2014. 180.

31 Fišer, 1985. 49–50.

32 Uo. 54.

annyian úgy láttuk, hogy számunkra több időre lenne szükség, így arra jutottunk, hogy Giesl előre utasítást kaphatott arra, távozzon, ha, hogy így mondjam, az ultimátum nem menne le simán a torkukon. Időközben megjelentették a szerb választ, amiből kiderült, hogy jól sejtettük [hogy Giesl miért utazott el].³³

Hogy milyen volt az ultimátumra adott szerb válasz, azt a legjobban Vilmos német császár értékelte: „Most a háború minden oka megghiúsult.” Aztán, miként azt elmagyarázták neki, „a dolgok elmozdultak a holtpontról”, s neki a továbbiakban nincs ráhatása az események alakulására.³⁴ Vajon ez lehetett az oka annak, hogy a bécsi, pesti és berlini újságok nem jelentették meg a szerb választ?

Napjainkban még egy részlet válik kérdésessé, ez pedig a hadsereg mozgósításáról szóló döntés dátuma. Pontatlan adatokra támaszkodva állapítják meg, hogy a szerb mozgósítást 3 vagy 4 órával az ultimátum megválaszolása előtt hirdették ki, ami egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a szerb kormány tisztában volt azzal, választát nem fogják kielégítőnek találni. A nyilvánvaló igazság ezzel szemben az, hogy a mozgósításról a kormány harmadik ülésén döntöttek, úgy 19 óra körül, miután Giesl osztrák–magyar nagykövet bejelentette, a két ország megszakítja a kapcsolatait. Az iratot ezt követően állították össze, még július 25-én, 20 óra után írták alá, a rendeletet 21 órakor küldték el, nyilvánosságra pedig július 26-án hozták.³⁵

Mit tudott a szerb kormány a merénylet előkészítéséről?

Minthogy az egyre nagyobb számú szakirodalom alapján nehéz követni, hogy a szerb kormány a maga idejében valójában mit is tudott hírszerzési szervei, illetve azon személyek tevékenységéről, akik nem álltak az ellenőrzése alatt, újra rögzítenünk kell néhány tényt. Tudott-e a kormány a merénylet tervéről? Tudott-e arról, hogy a merénylő diákok Bosznia földjére léptek, ahogyan azt a világháború után írták? Volt-e valóban informátora Pašićnak a Fekete Kéz soraiban, aki tájékoztatta, és ő mégis hallgatott? Tájékoztatták-e őt saját szervei hivatalos úton, vagy Pašić számos támogatója saját elhatározásából nyújtott segítséget? A tiszték és a titkosszolgálatral együttműködő egyéb személyek tisztában voltak-e azzal, hogy Ferenc Ferdinánd elleni merénylőket kísérnek vagy pedig csak az addigi tevékenységüket folytatták, azaz titokban embereket és fegyvert vittek át a határon?

Dimitrijević Apis ezredes vallomását – írásos nyilatkozatát, amit nem akart, hogy a bíróságon ismertessék – az 1917-es szaloniki per során, melyben vállalja a felelősséget a sarajevói merénylet megszervezéséért, a történetírásban gyakran kész tényként kezelték, anélkül hogy az ezredes, illetve az erről később megemlékező ellenfeleinek indítékait elemezték volna. A történészek mindezt különbözőféleképpen interpretálják.³⁶

33 Mitrović, 1984. 151. (Griesinger, 1930. 839–840. alapján.)

34 Mombauer, 2005. 198–199.; Bjelajac, 2014. 176.

35 Bjelajac, 2014. 176–180.

36 Živanović, 1955; Mackenzie, 1989. Ld. a további vitás forrásokat: *Tajna prevratna organizacija*, 1918; Anić, 2010.

A kormánynak 1914 júniusában nem volt tudomása arról, hogy merénylet van készülöben, és a merénylők átlépték a határt. Június 4-én (az új naptár szerint) a határ menti rendőri szervektől értesültek arról, hogy „egy bejelentés szerint a határ mentén szolgáló tisztek... a napokban boszniai embereinken keresztül kísérlet fog-nak tenni arra, hogy jelentős mennyiségű robbanószert és fegyvert vigyenek át Bosz-niába. Előttem nem ismert, hogy erre vonatkozóan született-e határozat, amennyiben nem kapok ellenkező parancsot, az akciót megakadályozom.” Ezen jelentést Belgrád-ban június 6-án (az új naptár szerint) kapták meg. Ugyanezen dokumentumra június 12-én a következő utasítást írták: „A Podr(ini) körzet előljáróinak. Šabac. Előljáró úr (Tucaković – M. B.)! A Bell[ügy] miniszter úrnak e hó[nap] 22/4. írt bizalmas levelére válaszolva, a Boszniába átvinni tervezett robbanószert és a fegyverek ügyében értesít-tem Önt, hogy Miniszterelnök Úr parancsa értelmében minden hasonló esetet meg kell akadályozni. Fogadja...”³⁷

A következő, június 14-i jelentésben a körzet előljárója, Tucaković arról szá-mol be, hogy június 6-án 4 revolvert és 400 töltényt juttattak át a határon Boszniába. Badovinac falunál ugyancsak kísérletet tettek egy nehéz koffer átcsempészésére, ami a gyanú szerint fegyvereket és bombákat tartalmazott. A polgári szervek a határ men-ti szervektől megtudták (látták az írásos jelentést), hogy a határon való átjuttatást el-rendelték, és a bőrröndöt Bijeljínában Rade Malobabićnak, a titkosszolgálat emberé-nek kellett átadni. Stojan Protić miniszter június 15-én tájékoztatta Pašić miniszterel-nököt arról, hogy ismét elrendelte: „tegyenek meg mindent a fegyverek, muníció és robbanóanyagok ilyen módon történő átjuttatása ellen”. Pašić a dokumentumra a következőket írta: „Írjanak a hadügyminiszternek, akadályozzon meg minden ilyen cselekményt, mert az ránk nézve igen veszélyes. NPP.”³⁸

Mikor a kormány hirtelen megijedt attól, hogy bizonyos tevékenységek, melyekre nincs ráhatása, provokálhatják a Monarchiát, Protić iratának beérkezését követően a hadügyminiszteren keresztül az akció kivizsgálását kérte a Fővezérkar vezetőjétől. A miniszter már június 17-én megkapta a Drinai hadosztály jelentését, miszerint az áru határon való átjuttatásáról szóló parancsot a határ csapat ötödik szakaszának parancsnoka adta ki, „aki Malobabić meghatalmazottal járt itt, akinek át kellett vennie a dolgokat Boszniában. Dimitrijević [Dragutin I. Uča, parancsokhe-lyettes]”. A dokumentum hátlapján a hadügyminiszter parancsba adta, hogy „a Fő-vezérkar vezetője adjon magyarázatot: miért adott parancsot a bombák Bosznia területére való juttatására. 1914. VI. 17.”³⁹

Dušan P. Stefanović miniszter 1914. június 17-i iratában kérdést intézett Putnik vajdához, érdeklődve, hogy „az előljáró a bombák Bosznia területére való juttatásával kapcsolatban adott-e ki parancsot”. Ugyanezen dokumentumban, jú-nius 18-án a vajda kérdést intézett az Operatív Osztály vezetőjéhez, „mivel nekem bármiféle fegyver és muníció Bosznia területére juttatásáról tudomásom nincs”. Ugyanezen a napon Živko Pavlović ezredes, az Operatív Szakasz előljárója távol-

37 DSPKS, VII/2. 290–291. (155. dok.) Felhívnam a figyelmet, hogy ezt a legkorábbi dokumentumot Tuca-ković írta alá, a későbbi dokumentumokat pedig Kosta Jezdić.

38 Uo. 337–339. A belügyminisztérium a külügyminisztériumnak.

39 Uo. 345–346. (212. dok.)

létében képviselője, Dragoljub S. Milojević vezérkari ezredes kérést intézett a Hír-szerző Osztály vezetőjéhez, „hogy erről a kérdéstről állítson össze jelentést, ha előtte bármi is ismert, mert én személyesen az ügyről semmit sem tudok. Képviseli... Drag. S. Milojević.”⁴⁰

A jelentésben – amely a később vitatottá váló eseménnyel kapcsolatban a háború előttről fennmaradt kevés dokumentum egyike – Dragutin Dimitrijević Apis Rade Malobabić titkosszolgálati háló fejlesztésére irányuló tevékenységét magyarázta, és emellett érvelt, hogy a futárokat el kell látni önvédelmi célú fegyverrel, mivel a helyzet romlása esetén a hátarátlépés és a jelentések átjuttatása rendkívül veszélyessé válik. Teljes mértékben kiállt Malobabić megbízhatósága mellett, akit néhai Milan Vasić és Dimitrije Pavlović őrnagyok ajánlottak, és akik még a Balkán-háborúk előtt együttműködtek vele. „Malobabić igen nehéz időszakokban kiemelkedő szolgálatokat tett, mikor Ausztria–Magyarország mozgósította hadseregét, és mikor Boszniában »rendkívüli állapotot« vezettek be.”

„Tavaly szeptembertől Malobabić úr nagy kedvvel, energiával és sikerrel munkálkodik a Fővezérkar megbízottjaként. Az általa küldött jelentések és teljes munkássága megérdemel minden elismerést, a Podrinjei körzet vezetője részéről tapasztalt gyanakvás a mai napig alaptalan. (...) emellett az egyike a szerb felségárulóknak, akiket Zágrábban börtönbe zártak. Mellesleg utolsó belgrádi látogatása során kapcsolatba lépett a Narodna odbrana tagjaival...”

Apis szerint a fegyverek átcsempészése Malobabić ötlete volt: „Néhány nappal ezelőtt Belgrádba hívtam Malobabićot az útbaigazítás és a munkaszerződés ügyében. Ez alkalommal különösen a bizalmasaink jelentéseinek határon való átjuttatásának megbízható útvonalairól egyeztettünk, főleg ami a legnehezebb helyzeteket illeti. Ekkor Malobabić felvetette azt, hogy a jelentések szállítóinak (a futároknak) és a fontos bizalmasoknak valamiféle önvédelmi fegyvereket kellene juttatni, és javasolta, hogy revolverekkel fegyverezzék őket fel. Én egyetértettem felvetésével, és megerősítettem szándékában, hogy négy revolvert vigyen magával, mégpedig a szükséges mennyiségű golyóval.” Apis a továbbiakban közölte, meggyőződése, hogy az ügyről annak titkossága miatt a hivatalos személyek közül is csak keveseknek kell tudni. Malobabić felhívta a figyelmet arra, hogy a Narodne novine nagy érdeklődést mutat Apis Vezérkarnak végzett munkája iránt. Apis azt állítja, hogy ezzel nem járult hozzá „boszniai lakosságunk felfegyverzéséhez”.⁴¹ A bombák átviteléről állítása szerint az ezredes semmit sem tudott. A jelentés végén a rendőrségi feljelentésekkel kapcsolatban Apis kérte az illetékes katonai szerveket, „hogy tegyék meg a megfelelő lépéseket, és tájékoztassák a Narodna odbranát, amennyiben az jogosult a határon túli tevékenységre, hogy munkájával támogatnia és nem akadályoznia kell a Fővezérkar tevékenységét, valamint hogy tagjainak kíváncsisága a katonai hatóságok határon túli tevékenységével kapcsolatban nem helyénvaló, és ez túlmegy feladataik határain. Kérem, a rendőrségi szerveknek adjanak megfelelő utasításokat, hogy elkerülhetőek

40 Uo. 346–347. 214. dok. (Živko Pavlović ezredes családjával gyógykezelése miatt külföldön tartózkodott.)

41 A bombákat senki sem látta, a rendőri szerveknek az egyik szakaszvezető által a határon átvitt koffer súlya (!) alapján levont következtetéséről értesítették.

legyenek a Fővezérkar számára káros következmények és meg lehessen akadályozni a munka során felmerülő szükségtelen súrlódásokat és vitákat.”⁴²

Eddig is tudvalevő volt, hogy a merénylők május 31-én lépték át a határt. Belgrádi barátjaik felhívták figyelmüket, hogy térjenek ki a szerb hatóságok elől. Dimitrijević Apis alezredes a jelentésben eltitkolta a tényt, hogy egy alkalommal, májusban, engedélyezte barátjának, Tankosić őrnagynak, hogy „hagyja a gyerekeknek, hadd próbáljanak meg valamit”, de kifejtette, hogy hírszerzőit a saját kérésükre fegyverezte fel, mégpedig négy *Nagan* típusú revolverrel. Ez megfelelt a valóságnak, erről tanúskodik a Dragomir Zdravković és fiai vasáruüzlet által kiállított elismervény, amit a letartóztatása idején, 1916-ban találtak meg nála, és amiről az eljárás során is kikérdezték. Ismételjük meg, hogy a merénylők Tankosićtól négy *Browning* pisztolyt és néhány régebbi típusú, hosszú idő (11 másodperc) alatt aktivizálódó bombát kaptak, ami teljesen alkalmatlan egy hasonló akció véghezvitelére. Apis eltitkolta azt a tényt is, hogy Đuro Šarac boszniai csetniket, a fiatalok ismerősét a merénylők után küldte, mégpedig azzal az üzenettel, hogy álljanak el a merénylettől. Az Ifjú Bosznia tagjai hallani sem akartak erről, mint ahogyan Tankosić őrnagy sem.⁴³ Végül felmerül egy igen logikus kérdés: ha valóban a titkosszolgálat (vagy a Fekete Kéz) szervezte a merényletet és mindenáron akarta, hogy az sikeres legyen, ez esetben a város közelében néhány próbálövést leadó, egyetlen bombát sem robbantó, ügyetlen diákok helyett nem háborúban edződött, boszniai önkénteseket küldött volna-e, akiknek nagy tapasztalata és felkészültsége volt? Apis utólagos (1917-es) beismerő vallomását, a merénylet megszervezésének elismerését egészen más motiválta. A cél az volt, hogy hírszerzőjét, Rade Malobabićot felmentsék a vádak alól, melyek szerint osztrák–magyar kém volt, hiszen azért halálbüntetés járt. Amennyiben Rade a végrehajtója volt, miért nem hajtotta végre a tettet, amire állítólagosan Apis ezredes rábeszélte?

Akart-e Szerbia háborút?

Végül felmerül a kérdés, vajon Szerbia 1914 júliusában akart-e háborút, s ezért alakított ki szilárd álláspontot az osztrák–magyar ultimátummal kapcsolatban, s reagált elutasítóan? 1914-ben a szerb kormány, a meghatározó politikai erők és a hadsereg sem kívánt háborúzni az Osztrák–Magyar Monarchiával. Előbb mondhatnánk, hogy tartottak attól és mindent megtettek annak érdekében, hogy a Monarchia ne találjon ürügyet a háború megindítására. Nikola Pašić 1913. október 29-i szkupstinai expozéjában „kezet nyújtott” az Osztrák–Magyar Monarchiának. A jó szándék megnyilvánulásaként „a kereskedelmi megállapodás revíziójáról” és „a keleti vasútról szóló megállapodás megkötéséről” beszéltek. A helyzet rendeződését akaró

42 DSPKS, VII/2. 363–366. (230. dok.) Apis a nyilatkozatot június 21-én írta meg, az előjáróhoz pedig a következő napon, Milivoj Zečević ezredes közvetítésével jutott el. Minden jel szerint a letartóztatása idején Apisnál megtalálták a nyilatkozattervezetet, ami valamivel terjedelmesebb volt, ám tartalma alapvetően azonos volt. Dedijer, 1966. 658–660.

43 Bjelajac, 2014. 55–62.

kormány 1913 végén követelte a határőrizti szolgálat eltörlését. A tiszteket, a Fekete Kéz azon tagjait, akik a háborúk előtt kapcsolatot tartottak fenn Bosznia-Hercegovinával, és titkosszolgálati hálózatot építettek ott ki, együttműködtek a Narodna odbranával, részt vettek az önkéntesek toborzásában, majd később azok háborúba küldésében is, ekkor átvezényelték a határ menti területekről, és más megbízásokat kaptak az ország belső területein vagy az új hatalom szerveiben. Az Osztrák–Magyar Monarchia ebből a csoportból többeket felelősségre vont a szarajevói és Banja Luka-i perek során (1916). Tény, hogy ez az 1913 előtti vagy az 1914 tavaszáig végzett tevékenységükre vonatkozott. Pašić egy későbbi tanúskodás (1926) szerint 1913-ban, Bukarestből való hazatérését követően „üzente a Narodna odbranának, hogy ne tegyen semmit Ausztria–Magyarország ellen”.

A számos politikust és elkötelezett hazafit adó családból származó Adam Pribičević is arról számol be, hogy Szerbia nem kívánt háborúba lépni. A háború után a tifuszban szenvedő bátyja, Milan meglátogatásának ürügyével Adam Belgrádba utazik, ahol megkapja Pašić utasításait. A szerb miniszterek, akikkel a Pribičević fivérek tárgyaltak, tartottak az osztrák–magyar háborús szándéktól, és úgy értékelték, hogy Szerbiának legalább tíz, ha nem több háborúmentes évre van szüksége. Úgy látták, hogy az oltalmazó Oroszországnak is kell még legalább négy év, hogy befejezhesse katonai reformját, ami után a Monarchia és Németország már nem provokálna támadást. „Ám ha 1914-ben meg is támadnak, diplomáciai helyzetünk sokkal erősebb lesz, ha nem adunk semmilyen ürügyet Ausztria–Magyarországnak, hogy megtámadjon. Ezért az az érdekünk, hogy a Monarchia déli területein normalizálódjon a helyzet. Önök tudják, hogy milyen érzékenyek vagyunk, ha Boszniáról van szó. Ám napjainkban nálunk nem korbácsolják fel az indulatokat Danilo Dimović ellen, aki egy szerb kormányzó párt létrehozásán munkálkodik. Ezért szükséges, hogy Horvátországban is törvényes állapotokat hozzanak létre” – mondta Ljuba Jovanović miniszter Adam és Valerijan Pribičevićnek, akik fivéruk, Svetozar megbízásából keresték fel. Jovanović elmondta, hogy Pašić, Stojan Protić és Lazar Paču is egyetért vele ebben. Pašić elrendelte, Svetozar és a Horvát–Szerb Koalíció egyezzen ki Tiszával, hogy Horvátországban normalizálódjon a helyzet. „Szeptember második felében Zágrábba utaztam, értesítettem fivéremet a szerb kormány üzenetéről és arról, hogy Tiszával már novemberben megkötötték a paktumot” – írja Adam.⁴⁴

Szerbiának hiányzott 120 ezer puska, 60 ágyú, 300 ezer teljes egyenruha, 6000 ló, a szanitécek felszerelése. Hiányoztak a szükséges hitelek, hogy az 1912–1913 során kimerült hadsereget újra felszereljék. A Törökországgal és Bulgáriával vívott háború során mintegy 35 ezer tiszt és katona halt vagy sebesült meg. Az új területeken is meg kellett szervezni a hadsereget. Szerbia még 1914 februárjában hiába kért Oroszországtól 120 ezer puskát, 24 tarackot és 48 hegyi ágyút lövedékekkel. Áprilisban és májusban megismételték a kérést. Szerbia rettegve nézte a Monarchia bosznia-hercegovinai katonai aktivitását. Csak júniusra számítottak a Franciaországból érkező tüzérségi munícióra (1500 ládányi srapel és lőpor). A

44 Pribičević, 1999. 37–44.; Krizman, 1989. 10., 27., 34.

francia hitel jóváhagyását követően pedig még nem írták alá a szerződést a 24 nehéztüzérségi ütegről. Mindössze négy nappal a merénylet előtt a párizsi szerb követ jelentette, hogy Franciaország saját igényei miatt az elkövetkező 24 hónapban sem tudja küldeni a kért 200 ezer puskát. A szerb kormány július 2-án is sürgette, hogy adjanak konkrét választ arra, számíthat-e a fegyverekre. A tárgyalások július 23-án reménytelenül folytatódtak.⁴⁵ Sándor régens július 23-án este, az orosz követsegen tett látogatása alkalmával újra felveti a kért fegyverek ügyét, ám csak bizonytalan válaszokat kap. Oroszország a válság végéig nem kívánt fegyvert szállítani, hogy a többi hatalom ne vádolhassa agresszív politikával.⁴⁶ Az Oroszországból érkező első fegyverszállítmányok csak szeptemberben indultak útnak.⁴⁷

Az új területek megszervezéséhez, az utak és a vasúthálózat, valamint a Duna-híd megépítéséhez, a Romániával való kapcsolat kialakításához több békeévre lett volna szükség. A Montenegróval való egyesülésről folytatott tárgyalások megszakadtak (1914), mert Ausztria–Magyarország ellenezte azt, a Monarchiának vasúti koncessziókat kínáltak fel és tárgyalásokba fogtak, ígéretet téve arra, hogy 1917-től számára a kereskedelemben privilegizált helyzetet biztosítanak.⁴⁸

A bécsi szerb követ saját kezdeményezésére (1914. június 5-én) közölte a Bosznia-Hercegovináért felelős miniszterrel, Bilinskivel, hogy Ferenc Ferdinánd főherceg boszniai útja nem veszélytelen, mivel látogatása idején a szerb világ igen nyugtalan. Ezt a tényt nem használták ki a főherceg védelmére, propagandacélokra azonban annál inkább, mondván, „hogy a szerb kormány tudott a merényletről”, erről már a június 29-én megjelent bécsi, majd pesti újságok is így tudósítottak.⁴⁹ Pašić minderről értesült, s július 4-én arra kérte Jovanović küldöttet, hogy tájékoztassa, miről van szó. Jovanović elmondta, hogy saját kezdeményezésére cselekedett és beszélt bizonyos személyekkel. Az újabb kutatásoknak köszönhetően ma már tudjuk, hogy a titkosszolgálat zimonyi embere június 20-án (a dokumentum szerint június 17-én) értesítette a zágrábi rendőrséget arról, hogy egyes személyek a Monarchia területére léptek, leírták neveiket és kijelentették, hogy Ferdinánd veszélyben van.⁵⁰

Másfelől túl sok a bizonyíték arra, hogy a Monarchia akarta a katonai leszármolást, hogy érvénytelenítsék az 1913-as bukaresti megállapodást és elérjék: Szerbia többé ne legyen tényező a Balkánon. Erről részletesebben írt Andrej Mitrović történész *Prodor na Balkan. Srbija u politici Nemačke i Austro-Ugarske* (Balkáni behatolás. Szerbia Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia politikájában) című könyvében. A tervek az évtized elején kezdtek körvonalazódni. A Szerbia elleni háború megindítását sokszor indokolják a nagyhatalmi hitelesség bizonyításának vágyával, a Monarchia tekintélyének újra növelésére való törekvéssel ellenségeik és a szövetségeseik

45 DSPKS, VII/2. 195–196. (66. dok.), 248–249. (121. dok.), 375. (244. dok.), 448. (312. dok.)

46 Štrandman, 2009. 333–334., 346. Erről az okról a szerb felet nem értesítették. Strandman volt Hartvig halálát követően a belgrádi orosz ügyvivő.

47 Popović, 1994. 68–70., 136–143.; Timofejev–Kremić, 2014.

48 Ld. részletesebben: Bjelajac, 2014. 28–41.

49 Bjelajac, 2014. 63–68. (A bécsi szerb követ Biliński miniszternél tett látogatásának rejtélye.)

50 Perišić, 2014. 128–129., 507–513. 12. dok. (Ugyanezen dokumentum színes fotóit és annak részleteit mindenféle vizsgálatnak alávetették.)

előtt egyaránt. Csak a harmadik helyen szerepelnek a belső politikai igények, valamint Szerbiának mint államnak a kiiktatása, területének csökkentésével és felosztásával, részeinek Bulgáriának, Romániának és más országoknak való ítélésével.

A „bűnbak” szelektált és stilizált képe (Szerbia és a szerbek) nem egy nap alatt, s nem a háború idején keletkezett, azt évekig építették, ami a Balkán átrendezéséről szóló tervekkel párhuzamosan zajlott.⁵¹ A 20. század első éveiben több alkalommal próbáltak ürügyet találni a háború kirobbantására. Mikor végül sor került a sarajevói merényletre, azt kapcsolatba kellett hozni Szerbiával. A valós bizonyítékok hiánya ellenére megindított, a szerb kormány érintettségét bizonygató sajtókampány és diplomáciai akció célja az volt, hogy igazolja az „elfogadhatatlan ultimátumot”. A háború megindításáról szóló döntés már akkor megszületett, amikor még nem álltak rendelkezésre bizonyítékok azon személyek ellen, akik támogatták az Ifjú Bosznia akciót elhatározó tagjait.

Az osztrák–magyar külügyminisztériumban az agresszív politika egyik szószólója, Alexander von Hoyos gróf 1922-ben naplójába a következő bejegyzést írta: „Sosem hittem abban, hogy a főherceg ellen elkövetett merényletet mértékadó belgrádi és szentpétervári körök készítették elő és azt üdvözölték”, ám hozzátette, hogy „a gyilkosság a töltött revolver idő előtti elsülésének bizonyult”.⁵²

Fordította: Lukács B. György

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Albertini

1942–1943 Albertini, Luigi: *Le origini della guerra del 1914*. I–III. Milano, 1942–1943.

Antić

2010 Antić, Antonije: *Beleške*. Priredili: Dimitrijević, Bora–Ilić, Jelica. Zaječar, 2010.

Aslangul

2009 Aslangul, Claire: De la haine héréditaire à l’amitié indéfectible. Quelques images-symboles de la relation France-Allemagne, 1870–2009. In: *Revue Historique des Armées*, 256. (2009) 3–13.

Berghahn

1973 Berghahn, Volker R.: *Germany and the Approach of War in 1914*. New York, 1973.

Bjelajac

2013 Bjelajac, Mile: Novi (stari) zapleti oko uzroka Prvog svetskog rata pred obeležavanje 100. godišnjice. In: *Tokovi istorije*, 2013. 1. sz. 15–62.

2014 Bjelajac, Mile: *1914–2014: Zašto revizija? Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata*. Beograd, 2014.

51 Mitrović, 1981. 184–185.

52 Uo. 178.

Clark

2012 Clark, Christopher M.: *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London, 2012.

Cornwall

1995 Cornwall, Mark: Serbia. In: *Decision for War, 1914*. Ed.: Wilson, Keith. New York, 1995. 55–96.

Ćorović

1936 Ćorović, Vladimir: *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*. Beograd, 1936.

Czegka

1936 Czegka, Eduard: Die Mobilmachung der europäischen Mächte im Sommer 1914. Serbien und Montenegro. In: *Berliner Monatshefte*, 14. (1936) 3–22.

Dedijer

1966 Dedijer, Vladimir: *Sarajevo, 1914*. Beograd, 1966.

1967 Dedijer, Vladimir: *The Road to Sarajevo*. London, 1967.

1969 Dedijer, Vladimir: *Sur la route de Sarajevo*. Paris, 1969.

Đorđević

1962 Đorđević, Dimitrije: *Carinski rat Austro-Ugarske i Srbije 1906–1911*. Beograd, 1962.

2000 Đorđević, Dimitrije: *Ožiljci i opomene*. Knj. III. Beograd, 2000.

DSPKS

1980 *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*. Knj. 7. sv. 1. 1/14. januar–30. april/13. maj 1914. sv. 2. 1/14. maj–22. juli/4 avgust 1914. Pried.: Dedijer, Vladimir–Anić, Života. Ured.: Samardžić, Radovan. Beograd, 1980.

Duroselle

2002 Duroselle, Jean-Baptiste: *La Grande Guerre des Français 1914–1918. L'incompréhensible*. Paris, 2002.

Ekmečić

1973 Ekmečić, Milorad: *Ratni ciljevi Srbije 1914. godine*. Beograd, 1973. (Újabb kiadások: 1990, 2014.)

1987 Ekmečić, Milorad: Impact of the Balkan Wars on Society in Bosnia and Herzegovina. In: *East European Society and the Balkan Wars*. Eds.: Király, Béla D.–Djordjević, Dimitrije. Boulder–New York, 1987. (East European monographs, 215.) 260–285.

1989 Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije 1790–1918*. Beograd, 1989.

Evans–Pogge von Strandmann

1988 *The Coming of the First World War*. Eds.: Evans, Robert John Weston–Pogge von Strandmann, Hartmuth. Oxford 1988.

Fay

1928 Fay, Sidney Bradshaw: *The Origins of the World War*. New York, 1928.

Fischer

1961 Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918*. Düsseldorf, 1961.

1965 Fischer, Fritz: *Weltmacht oder Niedergang. Deutschland im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt, 1965.

1967 Fischer, Fritz: *Germany's War Aims in the First World War*. London, 1967.

1969 Fischer, Fritz: *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*. Düsseldorf, 1969.

1973 Fischer, Fritz: *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*. London, 1973.

1979 Fischer, Fritz: *Bündnis der Eliten. Zur Kontinuität der Machtstrukturen in Deutschland 1871–1945*. Düsseldorf, 1979.

1985 Fišer, Fric: *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871–1945. godine*. Beograd, 1985.

2014 Fišer, Fric: *Posezanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva Carske Nemačke 1914–1918*. Beograd, 2014.

France–Allemagne

2009 France–Allemagne. In: *Revue Historique des Armées. Service Historique de la Défense*, 256. (2009).

Geiss

1966 Geiss, Imanuel: The Outbreak of the First World War and German War Aims. In: *Journal of Contemporary History*, 1. (1966) 3. sz. 75–91.

Griesinger

1930 Griesinger, J.: Die kritischen Tage in Serbien. In: *Berliner Monatshefte*, 8. (1930) 9. sz. 839–840.

Hastings

2013 Hastings, Max: *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*. London, 2013.

Herwig

1997 Herwig, Holger H.: *The First World War Germany and Austria–Hungary 1914–1918*. London, 1997.

Istorija Srpskog naroda

1983 *Istorija Srpskog naroda*. Knj. 6. Mitrović, Andrej–Gavrilović, Slavko: *Od Berlinskog Kongresa do ujedinjenja*. Beograd, 1983.

Jelavich

1991 Jelavich, Barbara: What the Habsburg Government Knew about the Black Hand. Documents. In: *Austrian History Yearbook*, 22. (1991) 133–150.

Kaplan

1993 Kaplan, Robert D.: *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York, 1993.

Kiszling

1936 Kiszling, Rudolf: Die Mobilmachung der europäischen Mächte im Sommer 1914. Österreich–Ungarn. In: *Berliner Monatshefte*, 14. (1936) 189–224.

Krizman

1989 Krizman, Bogdan: *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko–srpski politički odnosi*. Zagreb, 1989.

Krumeich

2014 Krumeich, Gerd: *Le Feu aux poudres. Qui a déclenché la guerre en 1914?* Berlin–Paris, 2014.

Langdon

1991 Langdon, John W.: *July 1914: The Long Debate, 1918–1990*. New York–Oxford, 1991.

M. J.

1936 M. J.: Mobilizacije Srbije i Crne Gore u Prošlom ratu. In: *Ratnik*, 8. (1936) 140–141.

Mackenzie

1989 Mackenzie, David: *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Dragutin T. Dimitrijević*. Boulder–New York, 1989. (East European monographs, 265.)

MacMillan

2013 MacMillan, Margaret: *The War that Ended Peace. The Road to 1914*. New York, 2013.

McMeekin

2011 McMeekin, Sean: *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, Mass., 2011.

2012 McMeekin, Sean: Christopher Clark, Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914. In: *History Today*, 62. (2012) 12. sz.

2013 McMeekin, Sean: *July 1914. Countdown to War*. New York, 2013.

Mitrović

1981 Mitrović, Andrej: *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*. Beograd, 1981. (Újabb kiadás: 2011.)

1984 Mitrović, Andrej: *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd, 1984.

1985 Mitrović, Andrej: Fric Fišer ili nemačko suočavanje sa istorijom. In: Fišer, Fric: *Savez elita. O kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871–1945 godine*. Beograd, 1985. 9–53.

2007 Mitrović, Andrej: *Serbia's Great War 1914–1918*. London, 2007.

Mombauer

2002 Mombauer, Annika: *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*. New York, 2002.

2005 Mombauer, Annika: *Helmuth Moltke and the Origins of the First World War*. Cambridge, 2005.

2014 Mombauer, Annika: *The Debate on the Origins of World War One*. (www.bl.uk/world-war-one/themes/historicaldebates). 2014.

Perišić

2014 Perišić, Miroslav: *Sarajevski atentat. Povratak dokumentima*. Višegrad, 2014.

Popović

1977 Popović, Nikola B.: *Odnosi Srbije i Rusije u Prvom svetskom ratu*. Beograd, 1977.

1994 Popović, Nikola B.: *Srbija i carska Rusija*. Beograd, 1994.

2007 Popović, Nikola B.: *Srbija i carska Rusija*. Beograd, 2007.

Pribičević

1999 Pribičević, Adam: *Moj život*. Zagreb, 1999.

Rauchensteiner

1993 Rauchensteiner, Manfred: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich–Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz, 1993.

Remak

1971 Remak, Joachim: 1914 – The Third Balkan War: Origins Reconsidered. In: *The Journal of Modern History*, 43. (1971) 3. sz. 353–366.

Röhl

1967 Röhl, John: *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890–1900*. London, 1967.

1973 Röhl, John: *1914: Delusion or Design? The Testimony of Two German Diplomats*. London, 1973.

1994 Röhl, John: *The Kaiser and His Court: Wilhelm II and the Government of Germany*. Cambridge, 1994.

1995 Röhl, John: Germany. In: *Decisions for War 1914*. Ed.: Wilson, Keith. New York, 1995. 27–54.

Schmidt

2007 Schmidt, Stefan: *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914. Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges*. München, 2007.

Stanković

1984 Stanković, Đorđe: *Nikola Pašić, Saveznici i stvaranje Jugoslavije*. Beograd, 1984.

1985 Stanković, Đorđe: *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*. I–II. Beograd, 1985.

Štrandman

2009 Štrandman, Vasilj N.: *Balkanske upomene*. Knj. I. deo 1–2. Beograd, 2009.

Tajna prevratna organizacija

1918 *Tajna prevratna organizacija. Izveštaj sa pretresa u Vojnom sudu za oficire u Solunu, po beleškama vođenim na samom pretresu*. Solun, 1918.

Timofejev–Kremić

2014 Timofejev, Aleksej–Kremić, Darko: *Ruska vojna pomoć Srbiji za vreme Prvog svetskog rata. Zbornik građe*. Beograd, 2014.

Todorova

2013 Todorova, Maria: *Outrages and their Outcomes*. In: *Times Literar Supplement*, 4 January 2013.

Tuchman

1962 Tuchman, Barbara W.: *The Guns of August*. London, 1962.

Williamson

1991 Williamson, Samuel R.: *Austria–Hungary and the Origins of the First World War*. New York, 1991.

Wittgens

1996 Wittgens, Herman: *Senator Owen, the Schuldreferat, and the Debate over War Guilt in the 1920s*. In: *Forging Collective Memory. Governments and International Historians through Two World Wars*. Ed.: Wilson, Keith. Bergham, Oxford, 1996. 128–150.

Würthle

1974 Würthle, Friedrich: *Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914*. Wien–München, 1974.

Živanović

1955 Živanović, Milan: *Pukovnik Apis. Solunski proces hiljadu devetsto sedamnaeste*. Beograd, 1955.

MILE BJELAJAC

THE ROLE OF SERBIA IN THE CURRENT HISTORICAL DEBATES ON THE ORIGINS OF THE FIRST WORLD WAR

The discussions and controversies on “war guilt” and the origins of WW I have been lasting for almost century now. Debates have not only been focused on scholar matters as ideological and political reasons have had considerable impact on the scholar field ever since. However, the once achieved consensus by historians over Fisher’s theses have been challenged recently by few historians. The new (old) claims that Germany or Austria–Hungary did not solely bear full responsibility for the outbreak of the WW I in July 1914 are welcomed today by certain European media and public. The new trends of revisionism have at least several common features: 1) actually no new pieces of evidence have been brought to the light by these works. Instead, the authors revive some interwar revisionists’ claims and arguments or misinterpret standard scholar accounts; 2) vehement rejection of the standard explanations how rivalry among the powers paved the road to the conflict, as well as why one or two among them calculated that summer of 1914 was suitable moment to settle accounts and regain dominance over the others; 3) in order

to endorse their new (old) thesis and findings, some authors put aside or brush away everything that could challenge once established arguments and unfolded evidences by the selective usage of sources; 4) behind the slogan that all sides bear equal share of responsibility in 1914, there is a tendency to put particular blame on Serbian nationalism and its Russian endorsement probably of actual political reasons.

When the supposed or even “decisive” role of Serbia is in question, the new wave put emphasis on several points. The authors have insisted that 1903 was the turning point when Serbia allegedly ceased to be Austria’s client and turned to Russia for the first time. In addition, that small country has persuaded its “Načertanije” as a “blue print” for its national goal from 1844 up to 1918 (Greater Serbia). There was no difference how Serbia handled national aspirations in the Ottoman South or in Bosnia and Herzegovina. Serbia was responsible for “exporting” nationalism and “terrorism” (Al Kaida style) and instigate its South Slav brothers on disobedience to the Monarchy. In other words no other national movement (inclusive Hungarian) has ever jeopardized Dual Monarchy, but South Slav. And “consequently” South Slav movement was not existing before 1903 (which is against facts). In addition, Serbian government was fully aware of the Sarajevo conspiracy and even was involved in planning (which cannot be proved unambiguously). For the purpose some authors do not hesitate to link Serbian Government and secret organization “Unification or Death” (Black Hand), (although there was a great rivalry between them for power). According to these authors, there is no doubt that colonel Apis was the mastermind behind the plot in Sarajevo and young Bosnians were simply the tools. Some writers also put that Young Bosnia was only offshoot of the Black Hand in spite latter was created well after youth movement in Bosnia. Further on, the revisionists claim that throughout the July Crisis Serbia allegedly adopted firm and rigid attitude towards Austrian (modest and acceptable) ultimatum because she was encouraged by Russia (France and Britain). Serbia willingly risked European war. On the other side Austria had every moral right on revenge.

To claim that “Serbia bore the greatest responsibility for the outbreak of WW I” and that “Serbian nationalism and expansionism were profoundly disruptive forces and Serbian backing for the Black Hand terrorists was extraordinary irresponsible” required many evidences to be put aside or brush away, on the first place all those dealing with Austro–Hungarian strategic planning on the Balkans or testimonies of the Austrians themselves.

CONTENTS

The Great War's Interpretations in Regional Approach (László Szarka)	165
<i>Studies</i>	
László Szarka: From Multi-national Empires to Multi-ethnic Nation States: State-Building Nationalism in East-Central European Countries during the First World War	171
Enikő Gyarmati: Austria–Hungary in the First World War – in the Recent English Language Scholarly Literature	193
Mile Bjelajac: The Role of Serbia in the Current Historical Debates on the Origins of the First World War	217
Ágnes Ózer: Nothing New in Serbia: The Assessment of the First World War and the Reception of the Newest Foreign Literature in Serbia	241
Barna Ábrahám: The International Dimension of the Slovak Question during the First World War	257
László Kürti: Identity and Propaganda in the Art of Miltiades Manno at the Time of the First World War	289
Gabriela Dudeková: Family and Survival Strategies during the First World War: Long-term Changes in the Slovak Society	311
<i>Book Reviews</i>	
Kokugaku in Meiji-period Japan: The Emergence of the Modern Japanese National Consciousness (Ildikó Farkas)	333
The Image of Balkan Wars in the Recent French Literature (Gábor Demeter)	338
The Role of the Albanian Storm Centre in the Outbreak of the First World War (Gábor Demeter)	341

SZERZŐINK

Ábrahám Barna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Bjelajac, Mile, a történettudomány doktora, tudományos tanácsadó, igazgató, Institut za noviju istoriju Srbije (Szerbiai Modern Kori Történeti Intézet), Belgrád • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Dudeková, Gabriela, PhD, tudományos főmunkatárs, Historický ústav SAV (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet), Pozsony • Farkas Ildikó, PhD, tudományos munkatárs, egyetemi docens, MTA BTK Történettudományi Intézet, Károli Gáspár Református Egyetem • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kürti László, habilitált egyetemi tanár, Miskolci Egyetem BTK • Ózer Ágnes, a történettudomány doktora, múzeumi tanácsos, igazgató, Muzej Vojvodine (Vajdasági Múzeum), Újvidék • Szarka László, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap